

Karolina Falba

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Próby wyjaśnienia zjawiska przestępczości i kary

Wprowadzenie – ku naukowym próbom wyjaśnienia

Zjawisko przestępczości, jak również kary, będącej reakcją społeczeństwa na zaistniałą anomalię prawno-moralną, jest kwestią nurtującą pokolenia filozofów, socjologów oraz prawników. Przestępczość była i nadal stanowi pewnego rodzaju problem w kulturze. Jakie są jego źródła? Odpowiedzi możemy szukać na terenie wielu dziedzin naukowych, a także w mnogości ludzkich zdroworozsądkowych spostrzeżeń. Trudno mówić o możliwości przeprowadzenia jednolitej i pewnej klasyfikacji przedmiotu niniejszych rozważań. Próbując przybliżyć ten problematyczny aspekt, skupić należy się wstępnie na niezbędnych definicjach i zakresie terminologicznym.

Geneza kryminologii

Termin „kryminologia” pochodzi od łacińskiego słowa *crimen*, oznaczającego zbrodnię oraz od greckiego *logos*, które oznacza naukę. Skupiając się na analizie etymologicznej słowa „kryminologia”, naukę tę można by w sposób nieściśle opisać jako „naukę o zbrodni”. W sensie ścisłym natomiast jest ona dyscypliną badawczą, która we wszechstronny sposób analizuje przestępstwo, przestępczość oraz przestępcę, a także bada działanie środków zapobiegających przestępczości¹. Specyfikę omawianej nauki oddaje definicja B. Hołysta: „Kryminologia jest nauką

1 L. Tyszkiewicz, *Kryminologia (Zarys systemu). Skrypt dla studentów studiów dziennych i zaocznych kierunku prawa i innych*, Katowice 1986, s. 11, 14.

o przestępstwie i przestępcy, o objawach i przyczynach przestępczości i innych związanych z nią zjawiskach patologii społecznej oraz o ich zapobieganiu, a także o funkcjonowaniu systemu sprawiedliwości karnej². Kryminologia nazywana jest inaczej etiologią kryminalną i zajmuje się badaniem przyczyn przestępczości. Wyodrębnia się zasadniczo dwa jej nurty. Zgodnie z ujęciem antropologicznym, powody przestępczości znajdują się w samym sprawcy, natomiast według ujęcia socjologicznego mają one związek z warunkami, w jakich sprawca egzystuje³.

Termin „kryminologia” zdaniem W. Bongera użyty został po raz pierwszy przez lekarza (francuskiego antropologa) – P. Topinarda w 1879 roku. Odmienne źródła dowodzą, iż nazwa ta wprowadzona została przez R. Garofalo, prawnika włoskiego, który był współtwórcą antropologicznej szkoły prawa karnego. Praca, którą wydał w 1885 roku, nosiła tytuł *Criminologia*. Natomiast T. Sellin za pierwszego kryminologa uważa włoskiego lekarza i fizjonomistę J. Babbistę Della Porte (1536-1616). Ukazał on bowiem w swoim dziele *De Humana physiognomia* współzależność pomiędzy cechami fizycznymi a odpowiadającymi im właściwościami psychicznymi⁴.

Historia kryminologii rozpoczyna się zasadniczo w drugiej połowie XIX wieku i powiązana jest ściśle z publikacją pracy Cesare Lombroso *L'uomo delinquente in rapporto all'antropologia, alla giurisprudenza ed alle discipline carcerarie* w 1876 roku, a także z pojawieniem się tzw. szkoły pozytywnej prawa karnego. Idea kryminologii jako naukowej refleksji nad zjawiskiem przestępczości, od tamtego czasu pokonała długą drogę, wyłaniając zupełnie nowe koncepcje, kierunki i systemy, w związku z tym nauka ta stała się wewnętrznie zróżnicowana⁵.

Kryminologia jako dyscyplina badawcza, która w drodze swojego rozwoju odkrywa i formułuje prawa objaśniania, opisywania i prognozowania działań przestępczych oraz pozostałych zachowań dewiacyjnych, wykorzystuje dorobek

2 B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2009, s. 50.

3 *Encyklopedia prawa*, red. U. Kalina-Prasznic, Warszawa 2007, s. 341.

4 *Wielka encyklopedia prawa*, red. B. Hołyst, E. Smoktunowicz, Warszawa 2005, s. 387.

5 K. Krajewski, *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa 1994, s. 9.

socjologii, psychologii, medycyny, ekonomii, pedagogiki i biologii. W związku z tym w kryminologii uwidoczniają się wszelkie luki, dysonanse, nieścisłości, rozbieżności opinii oraz inne niedopracowania koncepcji i empirycznych uogólnień nauk wymienionych powyżej⁶.

Z punktu widzenia metody eksperymentalnej, konkretyzowanej w ramach tej nauki, kryminologia jest doktryną społeczną, a przedmiot jej badań jest szeroki, gdyż obejmuje przestępcę, ofiarę przestępstwa, przestępstwo, przestępczość, inne zjawiska z obszaru społecznej patologii (narkomania, prostytutka, samobójstwo, alkoholizm, bezrobocie, bezdomność, społeczne niedostosowanie dzieci oraz młodzieży), przeciwdziałanie przestępczości, jak również pozostałym zjawiskom patologii społecznej⁷.

Patologia społeczna jest z kolei charakteryzowana jako eklektyczny zbiór „problemów dotyczących rozmaitych typów dewiacji społecznych wraz z ich społecznymi determinantami i funkcjami. *Pathos* – to cierpienie, *logos* – to nauka. Nauka o cierpieniu społecznym jest zatem [...] uzależniona od tego, co wedle oceny subiektywnej lub wedle generalizacji rozmaitych ocen subiektywnych jest uznawane za negatywną kategorię zjawisk społecznych”⁸. Zjawisko, które określane jest jako „patologiczne”, będzie związane z aktualnym dla danego miejsca i czasu zasięgiem normy społecznej. W związku z tym wszystko to, co będzie ujawniać pewne nieprawidłowości i dewiacje od tejże normy, uznane będzie za objaw patologii społecznej⁹.

Dla kryminologii istotne są także analizy, których celem jest odpowiedź na pytanie – co decyduje o tym, iż konkretny czyn uznany jest za przestępstwo? To właśnie stanowi drogę do odkrywania aksjologicznego wymiaru tej nauki. Ze względu na ten wymiar proponowana jest następująca systematyzacja omawianej dziedziny badawczej: kryminologia aksjologiczna, której celem jest analizowanie natury uwarunkowań restrykcji karnych; kryminologia behawioralna, obejmują-

6 K. Ostrowska, D. Wójcik, *Teorie kryminologiczne*, Warszawa 1986, s. 7.

7 M. Kuć, *Kryminologia*, Warszawa 2010, s. 1.

8 A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969, s. 9.

9 Kuć, dz. cyt., s. 2.

ca standardową dyscyplinę kryminologiczną, odpowiadającą fenomenologii oraz etiologii kryminalnej; kryminologia wiktymologiczna, która trudni się analizami sytuacji ofiary przestępstwa; kryminologia organizacyjna, obejmująca prace badawcze dotyczące działania instytucji, które mają styczność ze stosowaniem ustawodawstwa karnego¹⁰.

W ramach kryminologii, wyróżnia się trzy działy. Pierwszy to etiologia kryminalna, teoretycznie zajmująca się analizowaniem poglądów na genezę przestępczości, w praktyce natomiast trudniąca się badaniami nad osobowością sprawcy, jak również podłożem i uwarunkowaniami przestępczości będącej zjawiskiem społecznym¹¹. Następny dział stanowi fenomenologia (symptomatologia) kryminalna, która trudni się analizą objawowych form zjawiska przestępczości, czyli strukturą oraz dynamiką przestępczości, geografii kryminalną, metodami popełniania czynów przestępczych, pewnymi składnikami struktury przestępczego świata, np. posługiwaniem się pseudonimami, środkami porozumiewania się przestępców. Trzecią dziedziną kryminologii jest profilaktyka kryminalna, której celem jest przygotowywanie instrumentów służących zapobieganiu przestępczości¹².

Dzięki scharakteryzowaniu przedmiotu analiz kryminologicznych można wskazać zadania kryminologii: poznanie powodów zjawiska przestępczości, jak i samego przestępstwa; dostarczenie instrumentów służących do opisu tychże zdarzeń, wskazania ich przejawów; zgłębienie osobowości przestępcy; badanie przebiegu procesów kryminalizacji oraz dekryminalizacji; analizowanie działania poszczególnych sektorów wymiaru sprawiedliwości, jak również innych form kontroli społecznej formalnej i nieformalnej; gromadzenie informacji na temat profilaktyki przestępczości oraz pozostałych zdarzeń z dziedziny społecznej patologii¹³.

10 L. Tyszkiewicz, *Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii*, Katowice 1991, s. 111-113.

11 J. W. Wójcik, *Kryminologia. Współczesne aspekty*, Warszawa 2014, s. 69.

12 B. Hołyst, *Kryminologia na świecie*, Warszawa 1979, s. 26-27.

13 J. Jasiński, *Kryminologia czy kryminologie? Refleksje nad warunkami i sposobami*

Relacja kryminologia – prawo karne. Od pozytywizmu poprzez naturalizm do humanizmu

Kryminologia stanowi naukę pomocniczą dla prawa karnego, efekty analiz kryminologicznych są wykorzystywane dla jego potrzeb. Ten typ powiązania wynika głównie ze wspólnych płaszczyzn doświadczalnych obu dziedzin (dotyczy to głównie zagadnień przestępstwa oraz przestępczości). Kryminologia dostarczać ma badawczych, eksperymentalnych fundamentów do funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości¹⁴.

W odniesieniu do analizy opisanych powyżej relacji rozpocząć należy od zależności prawa karnego i pozytywistycznego modelu kryminologii. Ukształtowanie się tego wzorca kryminologii ma swoje podłoże w światopoglądzie scjentystycznym oraz w naturalistycznej metodologii nauk społecznych, jak również w deterministycznym obrazie człowieka i świata społecznego. W takim ujęciu omawiana dziedzina postrzegana jest jako nauka szczegółowa, dotycząca przyczyn zjawiska przestępczości, a jej główny dział stanowi etiologia kryminalna¹⁵. Tak rozumiana kryminologia pozytywistyczna z jej najważniejszą specjalnością – etiologią kryminalną, zajmuje się analizą przyczynowych czynników, w tym również osobowości sprawcy oraz zagłębia się w materię wiktymologiczną (ofiary przestępstwa)¹⁶. Jest to więc nauka behawioralna, odnosząca się do swoistego rodzaju postępowania określanego jako przestępstwo, a także skupiająca się na ofierze i przede wszystkim na samym przestępcy.

Nadzwyczajnie doniosłą właściwością pozytywizmu stało się upatrywanie istoty analiz kryminologicznych w dostarczaniu scjentystycznych i eksperymentalnych fundamentów (zwłaszcza w postaci wiadomości o przestępcy) do kreowania i wykorzystywania prawa karnego, tak by było w stanie spełniać ambicje pozytywistycznej polityki karnej. Tak rozumiana kryminologia jest głównie dyscypliną badawczą stosowaną na usługach prawodawstwa karnego oraz praktyki

uprawiania kryminologii, Kościół i Prawo, t. 7, Lublin 1990, s. 221-222.

14 Kuć, dz. cyt., s. 5.

15 Krajewski, dz. cyt., s. 9.

16 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 27.

wymiaru sprawiedliwości. Dane dotyczące sprawców i mechanizmów kierujących ich postępowaniem, wykorzystane w toku formułowania oraz stosowania prawa karnego, mają ułatwić rozstrzyganie trudności związanych ze zjawiskiem przestępczości sposobami naukowymi¹⁷. Cechą kryminologii pozytywistycznej i jej relacji do prawa karnego jest również konsensualizm. Stanowi on odpowiedź na pytanie dotyczące się norm organizacji społeczeństwa. Zgodnie z pozytywistyczną perspektywą ład społeczny jest efektem szerokiego konsensusu, gdzie większa część społeczeństwa bez przymusu aprobuje jego istnienie. Zatem przestępca to ktoś odmienny oraz marginalny jednocześnie, a prawodawstwo karne wyraża przekonania i interesy większości obywateli¹⁸.

Tak postrzegana kryminologia spotkała się z krytyką w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku. Pierwszy z trendów krytyki pozytywizmu kryminologicznego stanowił następstwo pojawienia się i rozwoju koncepcji naznaczenia społecznego¹⁹. Teoria ta jest uznawana za najważniejszą spośród tych, które w swoich założeniach dopatrują się przyczyny patogenicznej w reakcji społeczeństwa na postępowanie dewiacyjne. Koncepcja ta kwalifikowana jest do nurtu tzw. interakcjonizmu w psychologii społecznej, który kładł nacisk na znaczenie dla egzystencji społecznej i egzystencji jednostki obustronnej interakcji jednostki i zbiorowości społecznej²⁰. Teoria naznaczenia (stygmatyzacji) E. Lemerta ma na celu wyjaśnienie zjawiska przestępczości wtórnej, z której to przyczyny człowiek tkwi w przestępstwie. Odwołuje się ona do przewodniej funkcji reakcji społecznej na przestępcze zachowanie (*social reaction*), pochodzącej zwłaszcza od tzw. „znaczących innych” oraz grupy odniesienia²¹. Najprościej ujmując sens omawianej koncepcji stwierdzić można, iż zachowanie dewiacyjne to zachowanie, które społeczeństwo tak naznacza.

Krytycznym dla pozytywizmu kryminologicznego nastrojom towarzy-

17 Krajewski, dz. cyt., s. 10.

18 *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*, red. A. Jaworska, Kraków 2008, s. 68.

19 Krajewski, dz. cyt., s. 10.

20 Tyszkiewicz, *Kryminologia (Zarys systemu)*, dz. cyt., s. 246.

21 Kuć, dz. cyt., s. 42.

szył również sceptyczny stosunek wobec konsensualnej natury społecznego ładu, mający swe źródło w rozwoju socjologicznej koncepcji konfliktu społecznego. Wszechobecna stała się wówczas krytyka tego, co można generalnie określić jako scjentyzm oraz naturalizm pozytywistycznej kryminologii. Zwolennicy tego nurtu uważali najczęściej, iż swoistość przedmiotu nauk społecznych rodzi konieczność specjalnej ich metodologii. Wymienione tendencje skutkowały wyłonieniem się nowego wzorca dyscypliny kryminologicznej, który nazwać można antynaturalistycznym. Nurt ten kontynuowany jest obecnie m.in. przez radykalną kryminologię.

Sednem kryminologicznego antynaturalizmu jest odrzucenie kryminologii jako nauki dotyczącej przestępcy, a także motywów jego postępowania i skonkretyzowanie nowego przedmiotu analiz. Powinno być nim źródło zasad prawa karnego i ich działanie w społeczeństwie, mechanizmy kierujące instytucjami nadzoru społecznego, głównie wymiaru sprawiedliwości. Nieodłączną częścią tak rozumianej koncepcji kryminologicznej jest zatem badanie funkcjonowania państwa jako struktury organizacji społecznej, a kryminologia jako doktryna ulegająca upolitycznieniu. Antynaturalizm zajmuje sceptyczne stanowisko w stosunku do ustawodawstwa karnego, wymiaru sprawiedliwości oraz formalnej kontroli społecznej. Zgodnie z jego założeniami realne problemy społeczne to nie tyle przestępczość czy przestępca, ile występujące postaci kontroli społecznej i organizacji społecznej. Prowadzi to do konkluzji, iż to właśnie powyższe instytucje, a nie osoba sprawcy, powinny zostać przekształcone²².

Drugim trendem krytycznie nastawionym wobec kryminologii pozytywistycznej był neoklasycyzm. Kryminologia neoklasyczna pojawiła się w latach siedemdziesiątych XX wieku na terenie Stanów Zjednoczonych. Była ona odzwierciedleniem wobec socjologicznych koncepcji przestępczości przeważających w amerykańskiej kryminologii, które determinowały następstwa kryminalno-polityczne. Ich rezultatem był tzw. prymat teorii resocjalizacji sprawcy przestępstwa oraz

22 Krajewski, dz. cyt., s. 10-12.

przejaskrawienie wpływu polityki społecznej na kryminalną politykę państwa²³.

Kierunek ten czerpał z tzw. szkoły klasycznej. Na podstawie jej założeń formułował pewne teorie oraz pojęcia odnoszące się do norm odpowiedzialności karnej, a także racji i istoty kary kryminalnej, które to zapoczątkował pierwotny nurt klasyczny, tak istotny dla nowoczesnego ustawodawstwa karnego ze względu na stworzenie jego podwalin. Szkoła klasyczna głosiła indeterminizm, czyli model psychologiczny jednostki, która w sposób racjonalny podejmuje decyzje za sprawą posiadania wolnej woli (poglądy takie głosili m.in. Cesare Beccaria, Jeremy Bentham, Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Anzelm Feuerbach). Założenie takie było nie do przyjęcia dla zwolenników pozytywizmu²⁴. Polemika pomiędzy determinizmem a indeterminizmem w nauce kryminologii stanowi jeden z głównych sporów naukowych (a ściślej antropologiczno-filozoficznych), zaś jego rezultaty w sposób twórczy wpływają na proponowany model kryminologii²⁵.

Szkoła klasyczna akcentowała w swoich poglądach takie pojęcia, jak „sprawiedliwa odpłata” oraz „odstraszenie”. Neoklasycyzm w kryminologii również liczył się z powyższym, więc zdecydowano się na odstąpienie od poszukiwań etiologicznych na rzecz spekulatywnego i eksperymentalnego analizowania warunków i perspektyw efektywnego oddziaływania, przy pomocy właściwego operowania sankcjami karnymi, na rozstrzygnięcia podejmowane przez swobodnie decydujące i rozumne jednostki, co miało związek z wpływaniem na masowe zjawisko przestępczości. Kierunek ten skupia się na optymalizacji efektywności funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości i ustawodawstwa karnego, czego głównym wyznacznikiem jest produktywność w minimalizowaniu natężenia przestępczości²⁶.

Wśród przywołanych głównych wzorców kryminologii, nie można pominąć ujęcia humanistycznego. Koncepcja ta wpływa także w pewien sposób na prawo karne, na wymiar sprawiedliwości. W kryminologii humanistycznej istotny

23 J. Dworzecki, J. Szymczyk, *Kryminologia. Wybrane zagadnienia*, Gliwice 2010, s. 26-27.

24 Krajewski, dz. cyt., s. 12.

25 L. Tyszkiewicz, *Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii*, Katowice 1991, s. 57.

26 Krajewski, dz. cyt., s. 12-13.

punkt zajmują analizy dotyczące działania aparatu ścigania oraz wspomnianego wymiaru sprawiedliwości. W kręgu zainteresowań tej dziedziny znajduje się również śledzenie wszelkich poczynąń mających związek z różnymi postaciami przeciwdziałania przestępczości oraz innymi zjawiskami z kręgu patologii społecznej. Właśnie tam najistotniejszy jest założony filozoficzny obraz człowieka²⁷. Zaznaczyć należy, iż paradygmat humanistyczny nosi w sobie cechy opisanych wcześniej trzech koncepcji. Oparcie się na idei jednostki w ujęciu indeterministycznym zbliża go zdecydowanie do klasycznego paradygmatu. Odniesienie się do teorii psychologii i socjologii humanistycznej, jak również fenomenologii, spaja go z koncepcją antynaturalistyczną. Pogląd kryminologii humanistycznej na przedmiot analiz kryminologicznych nie jest w wyraźny sposób odmienny od pozytywistycznego stanowiska: zagadnieniem tym jest bowiem nadal sprawca czynu przestępczego, a paradygmat humanistyczny cechuje bez wątpienia postrzeganie w sposób behawioralny²⁸.

Biologiczne próby wyjaśnienia przestępstwa

Teorie kryminologiczne o podstawie biologicznej opierają się na poglądzie, że za przestępcze zachowanie są odpowiedzialne konkretne struktury biologiczne w organizmie ludzkim. Za inspiratora analiz naukowych w przedmiocie skłonności do popełnienia przestępstwa w aspekcie biologicznym uznaje się C. Lombroso²⁹. Włoska szkoła pozytywna (szkoła antropologiczna) zapoczątkowała proces badań psychopatologicznych oraz biopsychicznych sprawców. Reprezentatywną cechą eksperymentalnego podejścia tej szkoły stanowiło deterministyczne pojmowanie postępowania ludzkiego. Przedstawicielami tejże szkoły byli, oprócz C. Lombroso, także E. Ferri i R. Garofalo³⁰.

27 L. Tyszkiewicz, *O niektórych ogólnych problemach kryminologii i znaczeniu paradygmatu humanistycznego*, w: *Archiwum kryminologii tom XXXI*, red. Z. Hołda, Bydgoszcz 2009, s. 68.

28 Krajewski, dz. cyt., s. 14.

29 Dworzecki, Szymczyk, dz. cyt., s. 28.

30 Kuć, dz. cyt., s. 13-14.

Historycznie pierwszym dziełem, mającym na celu opisanie czynników kryminogennych przy pomocy eksperymentalnych i analitycznych dociekań, jest wspomniana już wyżej publikacja Lombroso (1835-1909), włoskiego lekarza i antropologa, *Człowiek – zbrodniarz w stosunku do antropologii, jursysprudencji i dyscypliny więziennej*, wydana w 1876 roku. Był to przełomowy moment, w którym nastąpił dynamiczny rozwój kryminologii, zmierzający do ukształtowania się jej jako osobnej dyscypliny badawczej. Na bazie przeprowadzonych analiz antropologicznych (aspekt przyrodniczy) i psychiatrycznych, Lombroso doszedł do konkluzji, że czyn przestępczy jest faktem biologicznym, uwarunkowanym cechami psychicznymi i fizycznymi przestępcy. Pewne właściwości fizyczne, szczególnie dotyczące budowy ludzkiej czaszki, łączył on z konkretnymi kategoriami sprawców³¹. Lombroso twierdził, iż przestępstwo jest uwarunkowane dziedzicznie, oraz że występuje typ tzw. urodzonego przestępcy, którym jest osoba posiadająca cechy atawistyczne, zbliżające ją do pierwotnego człowieka, takie jak np. zanik „uczuć” moralnych czy okrucieństwo, co popycha do popełnienia czynu przestępczego. Włoski badacz przyjął nawet założenie, iż przestępcą to odmienny typ człowieka – *homo delinquens*, który ma właściwości psychiczne i fizyczne jednostki, będącej na niższym stopniu ewolucyjnego rozwoju. Swoją uwagę badawczą skupiał wyłącznie na cechach psychicznych i fizycznych sprawców przestępstw. Lombroso w swoich rozważaniach ukazał także typologię przestępców, która obejmowała przestępców z afektu, przypadkowych, urodzonych, moralnie obłąkanych i z epilepsją³². Próba wytłumaczenia podstawy przestępczych zachowań, której implikację stanowiło przyjęcie teorii determinizmu przestępczego, głoszącej iż „urodzony przestępca” jest „skazany na przestępstwo”, a więc kiedyś na pewno je popełni, wkrótce została zanegowana i obecnie ma charakter historyczny.

Drugim przedstawicielem szkoły antropologicznej był E. Ferri (1856-1929), prawnik, profesor prawa karnego na Uniwersytecie w Rzymie, który oprócz analiz

31 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 917.

32 Kuć, dz. cyt., s. 14-15.

kryminologicznych obejmował swą refleksją problemy polityki karnej oraz prawa karnego. Jego praca, *Socjologia kryminalna*, miała szczególny udział w rozwoju kryminologii. Socjologię kryminalną opisywał jako dyscyplinę badawczą, dotyczącą przestępczości oraz społecznej obrony przed tym zjawiskiem. Ferri uważał, iż czyn przestępczy, analogicznie do innych zachowań, jest efektem szeregu motywów (podejście wieloczynnikowe), pośród których wyodrębnił następujące typy: przyczyny społeczne, jak np. sytuacja rodzinna, obyczaje; przyczyny fizyczne (teluryczne), a więc klimat, rasa oraz antropologiczne (indywidualne) – płeć, wiek. Ferri upatrywał motywów czynu przestępczego w antyspołecznych tendencjach jednostki, które mają biologiczne pochodzenie – psychiczne albo organiczne³³. Popierając założenia Lombroso, głosił on, iż jednym z przestępczych typów jest przestępca z urodzenia, przejawiający nieprawidłowości organiczne³⁴. Typologia przestępców zaproponowana przez Ferriego obejmowała ponadto przestępców działających nieumyślnie (pseudoprzestępców), z nawyknięcia, przypadkowych, z namiętności oraz obłąkanych³⁵. Stał on na stanowisku, iż wszelka działalność jednostki jest symptomem jej specyficznych osobistych właściwości³⁶.

Ostatnim reprezentantem opisywanej szkoły był R. Garofalo (1851-1934), autor *Kryminologii*. Zgodnie z jego przekonaniem, przestępcę od nieprzestępcy odróżniają nie właściwości anatomiczne, lecz występowanie psychicznych anomalii. Cechuje je deficyt niektórych odczuć czy „powściągów”, które standardowo występują u jednostek należących do tej samej społeczności, w tym samym czasie³⁷. Garofalo uważany jest za twórcę koncepcji przestępstwa „naturalnego” oraz „sztucznego”, a także niezmienności ludzkiej natury. Ideę naturalnego przestępstwa łączył z pogwałceniem jednego z dwóch głównych odczuć: wstrętu do zadawania bólu innym ludziom (*pieta*) i szacunku wobec cudzego prawa własności (*probita*). Zgadzał się z twierdzeniem Lombroso na temat istnienia prze-

33 Tyszkiewicz, *Od naturalizmu*, dz. cyt., s. 26-27.

34 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 919.

35 Tyszkiewicz, *Od naturalizmu*, dz. cyt., s. 28.

36 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 919.

37 Tyszkiewicz, *Od naturalizmu*, dz. cyt., s. 38-39.

stępców z urodzenia, którzy wykazują właściwości jednostek „dzikich” oraz niedorozwój umysłowy³⁸.

Współcześnie, wśród biologicznych koncepcji godne uwagi są analizy prowadzone w zakresie genetycznych uwarunkowań przestępczości. Tej problematyki dotyczą badania nad bliźniętami, analizy dotyczące zaburzeń struktury chromosomów i badania adopcyjne³⁹.

Badania nad bliźniętami dotyczą analiz zgodności występowania konkretnej cechy lub zachowania (np. przestępczości, choroby psychicznej) wśród bliźniąt mono – i dyzygotycznych. Monozygotyczne bliźnięta mają jednakowe wyposażenie pod względem genetycznym. Formuluje się konkluzję, że o uwarunkowaniu genetycznym określonej cechy czy konkretnego zaburzenia świadczy większe prawdopodobieństwo jego występowania wśród monozygotycznych bliźniąt niż u dyzygotycznych albo rodzeństwa nie będącego bliźniętami⁴⁰.

W ostatnich latach duże zainteresowanie wzbudziło odkrycie u niektórych jednostek jednego bądź dwóch dodatkowych chromosomów. Komórka przeciętnego mężczyzny posiada chromosom X po matce oraz chromosom Y odziedziczony po ojcu. U niektórych mężczyzn, ujawniających zaburzenia umysłowe, znaleziono dodatkowy chromosom Y, a w wyjątkowych przypadkach – aż dwa takie chromosomy. Odnotowano, iż osobnicy posiadający dodatkowy chromosom przejawiają m.in. następujące cechy osobowości: agresywność, afektywność, niestałość oraz aspołeczność⁴¹.

Głównym założeniem badań adopcyjnych jest koncepcja, że w ramach tych analiz można rozdzielić oddziaływanie czynników genetycznych od środowiskowych. Wymóg trafności analiz stanowi objęcie nimi adopcji odnoszących się do dzieci, które zostały przysposobione w niedługim czasie od urodzenia. Utrzymuje się, iż uwarunkowania dziedzicznego przestępczości dowodzi wyższa współzależność między karalnością rodziców i ich potomstwa niż pomiędzy karalnością

38 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 918.

39 Kuć, dz. cyt., s. 17.

40 K. Ostrowska, D. Wójcik, *Teorie kryminologiczne*, Warszawa 1986, s. 23.

41 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 923.

tegoż potomstwa a rodziców, którzy je przysposobili.

Główny zarzut w stosunku do genetycznych uwarunkowań przestępczości formułuje się w oparciu o stwierdzenie, iż nie można mówić o dziedziczeniu pewnych właściwości psychicznych oraz zachowań, w tym także zachowań uznawanych za przestępcze, które nieprzerwanie kształtują się poprzez oddziaływanie impulsów środowiskowych i biologicznych⁴².

Psychologiczne interpretacje zachowań agresywnych

Założenie, które przyjęli reprezentanci tego nurtu, to udowodnienie istnienia związku pomiędzy zdefiniowanymi zmiennymi psychologicznymi a zachowaniami uznawanymi za bezprawne⁴³. Z tego względu pomocne będzie sięgnięcie zarówno do twierdzeń behawiorystów, jak i do stanowisk przedstawicieli psychoanalizy. Sposobności sięgania do rozmaitych zespołów poglądów w przedmiocie psychologicznego obrazu jednostki są jednakże ograniczone. Limit jest w tym przypadku wyznaczany z jednej strony przez wiedzę na temat biologicznych podwalin działania ludzkiej psychiki, z drugiej natomiast konieczność integralności obrazu psychologicznego i obrazu człowieka funkcjonującego jako społeczna istota⁴⁴.

Z. Freud w swoich obserwacjach skupił się na istotnej roli środowiska dla rozwoju osobowości, który następuje poprzez oddziaływanie następujących czynników: stanów zagrożenia, konfliktów, frustracji i procesów fizjologicznych, które towarzyszą dojrzewaniu. Wystąpienie jakiegokolwiek z wymienionych impulsów zmusza jednostkę do szukania nowych metod zaspokojenia potrzeby czy rozładowania psychicznego wzburzenia. W wyjaśnianiu skomplikowanych sytuacji życiowych najistotniejszą rolę pełnią identyfikacje oraz przeniesienie. Identyfikacja to proces, dzięki któremu jednostka przejmuje właściwości osobowości pochodzące od innej osoby. Nabywa umiejętności redukcji psychicznego napięcia poprzez modelowanie sposobu egzystencji na wzór innej jednostki (np. osoby znaczącej):

42 Ostrowska, Wójcik, dz. cyt., s. 18, 24, 30.

43 Dworzecki, Szymczyk, dz. cyt., s. 29.

44 A. Gaberle, *Patologia społeczna*, Warszawa 1993, s. 109-110.

członka rodziny, przyjaciela itp. Natomiast przeniesienie następuje wtedy, gdy przedmiot, który przyczyniłby się do zredukowania napięcia, będącego efektem niezaspokojenia pewnej potrzeby, zostanie utracony. Skutkiem powyższego jest szukanie innego obiektu, który mógłby zaspokoić określoną potrzebę. Samo dążenie jest niezmiennie, zmianie ulega tylko jego przedmiot i sposób w jaki zostanie zaspokojona potrzeba⁴⁵. Psychoanalityczna teoria Freuda opierała się na założeniu, iż istotną rolę w postępowaniu ludzkim odgrywają nieuświadomione instynkty i popędy. Ludzkie zachowanie jest zależne od dominacji jednego z dwóch instynktów – instynktu życia i miłości (*Eros*) oraz instynktu śmierci (*Thanatos*). Zachowanie, mające związek z pierwszym instynktem, ukazuje się jako dbanie o bezpieczeństwo, zdrowie, natomiast postępowanie pozostające w korelacji z instynktem śmierci przejawia się w destrukcyjnym działaniu, które zmierza do unicestwienia jednostki. Freud właśnie w tym instynkcie widział podłoże agresywnych zachowań ludzkich⁴⁶.

Istotnymi elementami jego koncepcji, które zmierzają do objaśnienia postępowania człowieka są trzy sfery ludzkiej psychiki: *Id* – jako podświadoma sfera instynktów, *Ego* – będące uświadomioną osobowością jednostki, i *Superego* (sumienie) – nieświadoma sfera zinternalizowanych reguł, która tworzy się w procesie socjalizacji. *Id* i *Superego* są wobec siebie w pewien sposób antagonistyczne, hedonistyczna natura *Id*, dążąca do szybkiego zaspokojenia popędów, jest powstrzymywana przez kontrolujący mechanizm postępowania *Superego*. Ta dysharmonia stanowi źródło poczucia lęku, winy. Przejawem zewnętrznym owej konfrontacji są zachowania substytucyjne, ich celem jest rozładowanie nieświadomych konfliktów. Przykład takich zachowań – zdaniem Freuda – stanowi zachowanie przestępcze. Jego celem jest podświadoma chęć ukarania siebie, a nie celowe wyrządzenie zła. Intencją takiego zachowanie jest rozładowanie kompleksów, jest to więc zachowanie o charakterze kompensacyjnym⁴⁷.

45 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 41-42.

46 Kuć, dz. cyt., s. 19.

47 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 946-947.

Kolejną koncepcją psychologiczną jest teoria agresji K. Lorenza, która zakłada istnienie wrodzonej skłonności do agresji. Według niego, energię napędową gatunków przyrodniczych stanowią następujące instynkty: ucieczki, agresji, głodu, seksualności. Popęd do agresji ma charakter wrodzony i jest odpowiedzialny za pojawianie się zachowań agresywnych, czego dowodem były wyniki badań prowadzonych na zwierzętach⁴⁸. Zaznacza się, że zarówno koncepcja Z. Freuda, jak i K. Lorenza odwołuje się do modelu hydraulicznego, czyli posługuje się porównaniem do ciśnienia, które wywiera sprężona woda albo para, znajdujące się w zbiorniku, który jest zamknięty. Wystarczy delikatny impuls (na wzór „niewielkiego otworu”), by wywołana została nagła reakcja agresywna⁴⁹.

Teoria frustracji-agresji J. Dollarda i N. E. Millera usiłuje wyjaśniać agresywne zachowanie jednostki doświadczaną przez nią frustracją⁵⁰. Frustracja jest stanem emocjonalnym, który wzbudzany jest poprzez zaistnienie przeszkody na drodze do osiągnięcia konkretnego celu⁵¹, poprzedza ona wszystkie agresywne zachowania, jednak nie zawsze musi do agresji zmierzać. Reasumując, frustracja nie zawsze będzie prowadziła do agresji, natomiast agresja zawsze będzie z niej wynikać. Agresywne zachowanie jest efektem tzw. pobudzenia pierwotnego – pragnienia osiągnięcia przez człowieka określonego celu. Bariera na drodze do zrealizowania celu skutkuje wystąpieniem tzw. pobudzenia wtórnego – stymulacji do agresywnego zachowania. Takie postępowanie może zostać powstrzymane poprzez uświadomienie wymierzenia za nie kary⁵². Występowanie frustracji jako efektu zablokowania drogi do zrealizowania wyznaczonego celu może zmierzać również do innych niewłaściwych reakcji, jak np. regresja – polegająca na prymitywizacji pewnych postaci zachowań, czy fiksacja – zmierzająca do usztywnienia reakcji⁵³.

W świetle koncepcji E. Fromma postępowanie agresywne jednostki moż-

48 Kuć, dz. cyt., s. 20.

49 E. Fromm, *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, Poznań 1999, s. 27.

50 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 948.

51 A. Gaberle, *Patologia społeczna*, Warszawa 1993, s. 229.

52 Kuć, dz. cyt., s. 21.

53 Gaberle, dz. cyt., s. 229.

na sklasyfikować jako: obronne zachowania agresywne i dezadaptacyjne zachowania agresywne. Pierwsze z wymienionych są przejawem adaptacji biologicznej, która prowadzi do obrony istotnych dla człowieka wartości. Zachowania te stanowią reakcję wobec pojawiającego się niebezpieczeństwa, które zagraża tym wartościom. Tak postrzegane mają dziedziczny charakter, jednakże nie uruchamiają się w sposób spontaniczny, gdyż, aby zaistniały, muszą wystąpić okoliczności niebezpieczne. Zadaniem tych zachowań jest wyeliminowanie zagrożenia. Natomiast dezadaptacyjne zachowania agresywne są oznaką okrucieństwa i destrukcyjności. Dochodzą do głosu wtedy, gdy sytuacja życiowa jednostki udaremnia jej zaspokojenie potrzeb – np. zrozumienia, miłości, władzy. Aby zostały one zaspokojone niezbędna jest kontrola, która wymaga posłużenia się okrucieństwem, siłą. Brak możliwości zaspokojenia potrzeby miłości w postaci dobrych relacji międzyludzkich powoduje nienawiść oraz rodzi reakcję destrukcji. Taki sposób działania zmierza do utrwalenia niektórych właściwości charakterologicznych, które Fromm nazywa charakterologiczną destrukcyjnością i okrucieństwem. Takie właściwości postępowania prowadzą do niszczenia innych jednostek (ofiar), a także do autodestrukcji sprawcy. Fromm zauważa, iż agresja obronna i dezadaptacyjna wywoływane są okolicznościami zewnętrznymi⁵⁴.

Socjologiczne próby ujęcia zjawiska przestępczości

Główne założenie teorii socjologicznych w pozytywistycznej kryminologii stanowiło stwierdzenie, iż zachowanie każdej jednostki uwarunkowane jest oddziaływaniem czynników natury społecznej. Istniejące niewłaściwe okoliczności społeczne stanowią w pewnym sensie zapowiedź przestępczych działań. Złagodzenie tych możliwych do określenia kontekstów (powodujących przestępcze zachowania) pozwoli na efektywne zapobieganie zjawisku przestępczości⁵⁵.

Jednym z pierwszych uczonych, którzy systematycznie określali przestępczość jako zjawisko w najwyższym stopniu społeczne, był socjolog francuski

54 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 949-950.

55 Dworzecki, Szymczyk, dz. cyt., s. 30.

E. Durkheim. Uważany za jednego z twórców europejskiej socjologii oraz socjologizmu kryminologicznego, objaśniał pochodzenie zjawiska przestępczości w społecznych kategoriach z uwzględnieniem punktu widzenia społecznej świadomości⁵⁶. Jego zdaniem, społecznych zjawisk nie powinno się tłumaczyć w biologicznych lub psychologicznych kategoriach, gdyż są to tzw. fakty społeczne i jako takie winny stanowić przedmiot socjologicznych objaśnień⁵⁷.

W zbiorze koncepcji socjologicznych wymienić należy także teorię R. K. Mertona. W teorii anomii zauważał on, iż przestępcze zachowanie stanowi implikację napięć, które występują w strukturze kulturowej oraz społecznej pomiędzy powszechnie przyjętymi celami, do których zrealizowania powinien dążyć człowiek, a uznawanymi za dozwolone środkami mającymi służyć ich osiągnięciu⁵⁸. W przypadku, kiedy presja społeczna na zdobywanie kulturowo wytyczonych celów (takich jak np. władza lub pieniądze) jest wyjątkowo silna, natomiast środki ich realizacji są dla niektórych grup niedostępne (np. w przypadku jednostek słabo wykształconych – brak legalnej pracy za godziwe wynagrodzenie), standardy regulujące metody osiągania celów schodzą na dalszy plan, społeczność staje się niestabilna, wtedy właśnie uwidocznia się anomia, będąca brakiem norm⁵⁹.

R. K. Merton, badając sytuację rozbieżności między częściami struktury kulturowej oraz między tą strukturą a strukturą społeczną, wyeksponował pięć typów przystosowania się człowieka do opisywanej sytuacji, a mianowicie: bunt, wycofanie, rytualizm, innowacja oraz konformizm.

W jego koncepcji najistotniejsze są następujące pojęcia: „struktury społecznej” oraz „struktury kulturowej”⁶⁰. Struktura społeczna jest to „zorganizowany zespół społecznych zależności, w które uwikłani są w różny sposób członkowie

56 P. Fabiś, *Emile Durkheim jako teoretyk kultury*, Poznań 2008, s. 176.

57 Dworzecki, Szymczyk, dz. cyt., s. 32.

58 P. Ostaszewski, *Lęk przed przestępczością*, Warszawa 2014, s. 48.

59 A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993, s. 23-24.

60 *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*, red. A. Jaworska, Kraków 2008, s. 80.

społeczeństwa lub grupy”⁶¹. W przypadku drugiej z wymienionych struktur, Merton wyodrębnia dwa zasadnicze elementy składowe: kulturowo zdefiniowane cele (rzeczy warte zabiegów) oraz usankcjonowane środki, które mają służyć do zrealizowania tych celów⁶².

W obrębie teorii socjologicznych wyróżniamy teorię konfliktu kultur T. Sellina. Jest ona próbą hipotetycznego uogólnienia pracy szkoły chicagowskiej, opierającej się na analizowaniu społecznych problemów, zawartej w dziele *Culture Conflict and Crime*. Sellin zaproponował nowatorskie podejście do prób definiowania normy zachowania. Twierdził, iż przestępstwo stanowi kategorię niejednostajną w przestrzeni oraz czasie – to, co w przeszłości było uznawane za przestępstwo, obecnie może stanowić legalne zachowanie; to, za co można zostać ukaranym w jednym kraju, jest dozwolone w innym. Normą zachowania jest, według Sellina, reguła określająca, jakie ludzkie reakcje są akceptowane, a jakie nie, przez grupę normatywną. Stanowi ona rezultat urzeczywistniania się postaw społecznych w stosunku do konkretnych sposobów postępowania. Pogwałcenie danej reguły powoduje reakcję grupy. Norma poparta jest sankcją, która tworzy barierę chroniącą przed złamaniem konkretnej zasady⁶³. Sellin stał na stanowisku, iż zjawisko przestępczości jest efektem konfliktu norm z wartościami pomiędzy odmiennymi warstwami społecznymi. Jednostki w tychże warstwach przyswajają pewne normy postępowania, które – według jego koncepcji – nawzajem wchodzą w konfliktowe sytuacje⁶⁴.

W kontekście opisywanego nurtu w kryminologii, znaczące miejsce zajmuje także teoria zróżnicowanych powiązań (asocjacji dyferencyjnej) E.H. Sutherlanda. Stanowi ona pierwszą współczesną próbę skonstruowania powszechnej teorii wyjaśniającej przestępczość na podstawie koncepcji, którą scharakteryzować można jako opartą na współzależności od pozostałych. Ważną rolę objaśniającą spełnia tutaj metoda szkolenia się, wdrażania się do różnych nowych sposobów

61 R. K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982, s. 225.

62 *Kryminologia i kara*, dz. cyt., s. 80.

63 Kuć, dz. cyt., s. 30.

64 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 989.

postępowania⁶⁵. Fundament zróżnicowanych powiązań rozstrzygających o przestępczym zachowaniu stanowi konflikt kultur. Zdaniem Sutherlanda, funkcjonują trzy rodzaje kultur zróżnicowane pod kątem ich relacji wobec prawa, a mianowicie kultura całkowicie przestępcza, całkowicie nieprzestępcza oraz typ pośredni – konfliktowy⁶⁶. Zaznaczyć należy, iż kultura przestępcza obejmuje, poza wzorami zachowań, których istotę stanowi naruszenie porządku prawnego, również i inne wzory postępowania, które wprawdzie nie mają swoich ścisłych analogii pod postacią zakazów albo nakazów przedstawionych w zasadach prawnych, jednakże w swej treści oraz rezultacie z takimi zachowaniami są zbieżne. Człowiek ma kontakt zarówno z kulturą przestępczą, jak również nieprzestępczą, w związku z tym i z dwoma typami zachowań – przestępczymi oraz nieprzestępczymi. Proces stykania się z odmiennymi wariantami wzorów, Sutherland nazwał właśnie zróżnicowanymi powiązaniami⁶⁷. Twierdził on, iż przestępcze zachowanie jest wyuczone. Owo uczenie się takiego zachowania następuje poprzez interakcję z innymi jednostkami na drodze komunikacji i obejmuje takie same mechanizmy, jakie występują w momencie uczenia się każdego innego zachowania. Najważniejszy fragment procesu uczenia się zachodzi w grupach pierwotnych. Przyuczanie się do takiego postępowania obejmuje techniki przestępcze, a także dążenia, motywacje oraz racjonalizacje przestępczych zachowań. Uczenie się dróg dążeń i motywacji następuje poprzez takie opisanie zasad prawnych, które służy lub nie służy łamaniu ich. Zatem człowiek staje się przestępcą za sprawą nadwyżki takich określeń, które sprzyjają przekraczaniu norm prawnych. Zgodnie z założeniami Sutherlanda, zróżnicowane powiązania wyróżniają się między sobą intensywnością, uprzedniością, czasem trwania oraz częstotliwością występowania. Twierdził on, że przestępcze zachowanie stanowi wyraz ogólnych wartości oraz potrzeb,

65 J. W. Wójcik, *Kryminologia. Współczesne aspekty*, Warszawa 2014, s. 71-72.

66 A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993, s. 88-90.

67 A. Siemaszko, *Spoleczna geneza przestępczości. Wokół teorii zróżnicowanych powiązań*, Warszawa 1979, s. 88.

tożsamy z tymi, które występują w przypadku nieprzestępczego zachowania⁶⁸.

Istotne w zakresie omawianych rozważań są teorie podkultur. Pojęcie „podkultury” podkreśla obecność podsystemów, które występują w zbiorowości społecznej. Za jego pomocą opisuje się niektóre odmienności w przyjmowanym sposobie egzystencji, wartościach, postawach oraz normach uznawanych za istotne. Wyróżnia się podkultury dewiacyjne, które stanowią ewidentną opozycję w stosunku do uznanych wartości, norm kultury przeważającej oraz podkultury niedewiacyjne, będące propozycją aksjonormatywną paralelną, niepozostającą w konflikcie z wartościami i zasadami dominującej obyczajowości⁶⁹.

Klasyczna teoria przestępczej podkultury zdefiniowana została przez F. Thrashera, reprezentanta chicagowskiej szkoły socjologicznej. W swojej wybitnej pracy, dotyczącej gangów młodzieżowych, odwoływał się on do terminu dezorganizacji społecznej, którego używali badacze prowadzący analizy ekologiczne rozmieszczenia terytorialnego przestępczości na obszarze metropolii. Stan społecznej dezorganizacji to rozluźnienie społecznej więzi oraz załamanie się nadzoru społecznego na terenach zamieszkiwanych przez niektóre grupy ludności – np. mniejszości narodowych, emigrantów. Wywołuje to „chaos normatywny”. Ludzie żyjący w takich miejscach nie mają jednoznacznie określonych reguł wyznaczających ich postępowanie, gdyż „stare” zasady nie są adekwatne do nowych okoliczności życiowych, które obowiązują w danej metropolii. Stan względnego deficytu norm potęguje ewentualność zachowań niezgodnych z prawem⁷⁰.

Z kolei teoria podkultur w ujęciu A. K. Cohena uznaje, iż kulturowy system zbiorowości społecznej nie jest jednorodną formą oraz, że obok dominującej kultury współistnieją również mniejsze podsystemy, podkultury będące odzwierciedleniem odmienności konkretnych grup. Podkultura uznaje reprezentatywne sposoby egzystencji, postawy, wartości czy reguły zachowania przy utrzymaniu jednak wszechstronnego zakresu harmonijności z dominującą kulturą. Zdaniem Cohena, wszelkie zachowanie człowieka przebiega z jednej strony w konkretnych

68 Kuć, dz. cyt., s. 31-32.

69 Siemaszko, *Granice tolerancji*, dz. cyt., s. 136-137.

70 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 965.

ramach odniesienia, a z drugiej w konkretnych okolicznościach działania. Różne grupy społeczne oraz role społeczne, dla których reprezentantów typowa jest zbieżność przejawianych problemów, tworzą pewne ramy odniesienia, tj. różne możliwości ich rozstrzygnięcia. Odmienne do Mertona, Cohen uważał, iż człowiek – przez system oddziaływania grup odniesienia – jest nadzwyczaj silnie mobilizowany do podejmowania takich właśnie sprecyzowanych kulturowo albo podkulturowo metod wyjaśniania swoich dylematów⁷¹. Cohenowi zarzuca się jednak, iż frustracja, będąca rezultatem niemożności realizowania wymagań dyktowanych przez warstwę średnią, to jednak za mało, by doprowadziło to do ukształtowania się osobnej, „negatywistycznej” grupowej subkultury⁷².

W. B. Miller zajmował się analizami, dotyczącymi sposobu egzystencji reprezentantów niższych warstw. Uważał on, iż przestępczość wśród młodocianych pojawia się w strukturze społecznej w jej niezorganizowanych dziedzinach, co może także stanowić powód późniejszego uczestnictwa w zorganizowanej przestępczości⁷³. Ukrytą koncepcją Millera jest kategoryzacja globalnej zbiorowości społecznej na warstwy zróżnicowane pod względem kulturowym, które nie oddziałują na siebie wzajemnie, ale jakby „otorbiają się” w otocze swojego półświatka. Taki obraz społeczeństwa, złożonego z niezrośniętych ze sobą klas, nie jest możliwy do zaakceptowania, chociaż немало drobnych spostrzeżeń Millera pokazuje nadzwyczajną zdolność odnotowywania oraz analizy pewnych zagadnień⁷⁴.

Z syntezy koncepcji Mertona i Sutherlanda powstała kolejna teoria dotycząca podkultur przestępczych, nosząca nazwę teorii zróżnicowanych możliwości. Autorami tej koncepcji byli R. Cloward oraz C. Ohlin. Nawiązywali oni do Mertona w kwestii spojrzenia strukturalnego na przedmiot dewiacji, zaś do Sutherlanda w sferze dostępu do wzorów zachowań przestępczych na danym szczeblu społecznej struktury. W odróżnieniu od Cohena nie postrzegali oni zjawiska prze-

71 P. Ostaszewski, *Lęk przed przestępczością*, Warszawa 2014, s. 49.

72 Gaberle, *Patologia*, dz. cyt., s. 94.

73 Wójcik, dz. cyt., s. 71.

74 Gaberle, *Patologia*, dz. cyt., s. 94-95.

stępczości gangów młodzieżowych jako wyrazu zanegowania wartości istotnych dla warstw średnich. Zmierzenie do zdobycia wyższej pozycji w społeczeństwie oraz bogactwa jest w ich ujęciu właściwością każdej warstwy społecznej. Kształtowanie się zaś przestępczych podkultur jest efektem niemożności zrealizowania tych ambicji legalnie – zatem cel się nie zmienia, a jedynie środki⁷⁵.

Ważne miejsce w próbach hipotetycznego objaśnienia przestępczej podkultury zajmuje koncepcja „dryfu” D. Matzy. Wprawdzie autorstwo tejże koncepcji przypisywane jest Matzie, jednak mówi się także o doniosłym wkładzie w jej wykreowanie G. M. Sykesa⁷⁶. Na podstawie prowadzonych analiz Matza dostrzegł, iż młodzi chłopcy nierzadko w wyniku krótkotrwałego zrywania powiązań z aktualnymi zasadami społecznymi nawiązują stosunki z grupami przestępczymi, środowiskiem przestępczym, na zasadzie tzw. dryfu w kierunku przestępczości⁷⁷. Matza w swoich założeniach uważał, iż popełnianie przestępstw następuje tylko wtedy, kiedy człowiek „zracjonalizuje” sobie swoje karygodne postępowanie w taki sposób, by zdawało się ono wytłumaczone. Wyróżnił tzw. techniki neutralizacji, racjonalizacji. Pierwszą z nich było zaprzeczenie odpowiedzialności polegające na tym, iż człowiek oddaje się dewiacji w przekonaniu wpływu na nią zewnętrznych sił, nad którymi zapanować nie można. Przeświadczenie takie zmniejsza poczucie winy oraz służy popełnianiu czynów przestępczych⁷⁸. Kolejną technikę stanowiło zaprzeczenie krzywdy, które polegało na zmniejszeniu albo zanegowaniu potencjalnej szkody, którą spowodował dewiant, co redukowałoby patologiczny charakter danego postępowania. Następne było zaprzeczenie ofiary, które miało na celu przededefiniowanie pokrzywdzonego przestępstwem w taki sposób, aby był kimś, kogo ukarać trzeba. Technika potępienia potępiających odwoływała się do postępowania, polegającego na takim zdefiniowaniu sytuacji, którego konsekwencją będzie to, że inni także będą postrzegani jako

75 Hołyst, *Kryminologia na świecie*, dz. cyt., s. 968.

76 Kuć, dz. cyt., s. 38.

77 H. Kołakowska-Przełomiec, *Zapobieganie przestępczości. Studium kryminologiczne*, Wrocław 1984, s. 144-145.

78 Dworzecki, Szymczyk, dz. cyt., s. 39.

źli, zepsuci. Ostatnią z technik stanowiło odwoływanie się do wyższych racji, będące metodą neutralizacji oddziaływań moralnych kultury dominującej w przypadku konfrontacji dwóch powszechnie uznawanych wartości. Technika ta może być również stosowana przez jednostki, mające problemy dotyczące pełnienia ról w społeczeństwie⁷⁹.

W nurcie socjologicznym kryminologii ważne miejsce zajmują teorie kontroli. T. Hirschi nie jest jedynym reprezentantem tegoż kierunku. A. Siemaszko do przedstawicieli tej teorii zalicza m.in. także Neya, Reissa, Traslera, Eysencka i Recklessa. Zgodnie ze wskazówką Siemaszki, na szersze omówienie zasługuje właśnie koncepcja Hirschiego, ponieważ to właśnie w niej w najzupełniejszy sposób uwidoczniają się zalety oraz wady omawianego kierunku⁸⁰.

Najważniejsze założenie teorii kontroli Hirschiego odnosi się do tego, że człowiek jest wolny w dokonywaniu przestępstw, gdyż jego więzi z konformistycznym łaodem zostały w pewien sposób zerwane. Hirschi wyróżnia cztery rodzaje komponentów łączących człowieka ze wspólnotą, które – mimo że pozostają w ścisłym związku ze sobą – mogą swobodnie oddziaływać na dewiacyjne zachowanie⁸¹, a mianowicie: przywiązanie (*attachment*), zobowiązanie (*commitment*), zaangażowanie (*involvement*), przekonania (*beliefs*). Przywiązanie stanowi więź emocjonalną człowieka z jego najbliższym otoczeniem. Jednostka uwzględnia w swoim postępowaniu zdanie „znaczących innych” – reprezentantów zbiorowości więzi, czego efektem są konformistyczne zachowania. Rozluźnienie więzi potęguje możliwość przestępczych zachowań, gdyż człowiek nie jest już zmuszony do respektowania społecznych zasad, nie odczuwa również konieczności wykazywania troski o zdanie „znaczących innych”. Zobowiązanie to typ więzi człowieka ze społeczeństwem, która polega na strachu przed ujemnymi następstwami nonkonformistycznych zachowań. Zachowanie zgodne z oczekiwaniami społeczeństwa, aby zostało przez człowieka wybrane, powinno wiązać się z zyskami,

79 Z. Ziomka, *Przyczyny zachowań przestępczych oraz zjawisk patologicznych w świetle teorii socjologicznych*, Katowice 2008, s. 25-26.

80 Siemaszko, *Granice tolerancji*, dz. cyt., s. 235-251.

81 Hołyst, *Kryminalistyka na świecie*, dz. cyt., s. 971.

natomiast przestępcze zachowania mają mieć zgodnie z tymi założeniami, związek z deficytem, stratami⁸². Zaangażowanie oznacza w opisywanym zagadnieniu aktywność, oddanie działalności będącej w zgodzie z normami. Sfera związania z działalnością normatywnie właściwą eliminuje poniekąd w naturalny sposób prawdopodobieństwo odmiennej działalności (w tym działań przestępczych). Przekonania będące komponentem więzi człowieka ze zbiorowością społeczną oznaczają, że mocą zatrzymującą jednostkę przed postępowaniem naruszającym społeczny ład jest przeświadczenie o obowiązku respektowania społecznych zasad. Im człowiek jest mniej przekonany o słuszności przestrzegania norm, tym większe jest prawdopodobieństwo, że będzie on postępował niezgodnie z prawem. W teorii tej akcentowane jest zerwanie więzi jednostki ze społeczeństwem jako przyczyna zjawiska przestępczości⁸³.

Ostatnią z najistotniejszych teorii o podłożu socjologicznym jest koncepcja autorstwa A. Bandury, która dotyczy uczenia się zachowań agresywnych i zwraca uwagę na właściwości tego procesu. Przyuczanie się w kwestii zachowań przestępczych jest wynikiem doświadczenia bezpośredniego albo naśladownictwa. W tym procesie ważną rolę pełnią zachowania wzmacniane dodatkowo, czyli nagradzane. Bandura w swoich badaniach dostrzegł, iż takie zachowania agresywne podlegają modyfikacji i mogą być kontrolowane. Człowiek, by nauczyć się danego zachowania, musi: zetknąć się z konkretnym zachowaniem, zaobserwować je, a także nabyć pewne umiejętności⁸⁴. Zachowanie wyuczone może jednakże nie zostać podjęte, ponieważ wyzwalają go jedynie adekwatne bodźce (*instigators*). Dzieli się one na następujące grupy: awersyjne (*aversive treatment*), wywołujące ujemne emocje; instrumentalne (*incentive inducement*), zmierzające do pozyskania konkretnej korzyści; modelujące (*modeling influences*), mające związek z pobudzającym albo wstrzymującym oddziaływaniem otoczenia na postępowanie; instrukcyjne (*instructional instigators*), pochodzące od autorytetów oraz bodźce mające związek z chorobą albo zaburzonym stanem psychicznym (*delusional in-*

82 Kuć, dz. cyt., s. 41-42.

83 Siemaszko, *Granice tolerancji*, dz. cyt., s. 245-251.

84 Kuć, dz. cyt., s. 43.

stigators), mające swe podłoże w dysfunkcji wewnętrznej organizmu, która spowodowana jest chorobą lub zaburzeniami stanu psychicznego. Koncepcja Bandury bez wątpienia wpłynęła na rozwój świadomości na temat wymowy obrazów okrucieństwa i przemocy, które pokazywane są przez środki masowego przekazu⁸⁵.

* * *

Konkludując zagadnienie teorii kryminologicznych opisane w niniejszym artykule, zaakcentować należy ich różnorodność oraz odmiennność w ujmowaniu pobudek przestępczych rodzących się w jednostce. Na przestrzeni lat powstało wiele koncepcji mających na celu opis i próby wyjaśnienia, jak również w dalszej perspektywie, praktyczne cele jakim jest przeciwdziałanie zjawisku przestępczości. Kryminologia podlega ciągłemu rozwojowi, prowadzone są coraz to nowsze badania, bazujące na drobiazgowych analizach. Rola tej dziedziny w całościowym ujęciu zjawiska przestępczości ma bez wątpienia istotne znaczenie ze względu na możliwość społecznego oddziaływania na nie, a co za tym idzie przysłużenie się społeczeństwu i racjonalnemu prawodawcy w zwalczaniu przestępczości. Przegląd powyższych teorii, zaczerpniętych z nauk szczegółowych o człowieku, mimo bogactwa szczegółu w opisie zachowań przestępczych, wskazuje jednak ich niewystarczalność w poszukiwaniu przyczyn zła w życiu ludzkim oraz redukcyjność w ujęciu struktury bytu ludzkiego (naturalizm i determinizm biologiczny lub społeczny). Po pełniejsze wyjaśnienia należy udać się do antropologii filozoficznej i etyki wychowawczej (np. w ujęciu J. Woronieckiego) ujmujących integralnie duchowo-cieleśną bytowość i działanie człowieka, oraz w większym stopniu uwzględnić filozoficzne interpretacje sprawiedliwości karnej.

Bibliografia:

- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2007.
Dworzecki J., Szymczyk J., *Kryminologia. Wybrane zagadnienia*, Gliwice 2010.
Fabiś P., *Emile Durkheim jako teoretyk kultury*, Poznań 2008.
Fromm E., *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, Poznań 1999.
Gaberle A., *Patologia społeczna*, Warszawa 1993.

85 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 123-124.

- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2009.
- Hołyst B., *Kryminologia na świecie*, Warszawa 1979.
- Hołyst B., Smoktunowicz E. (red.), *Wielka encyklopedia prawa*, Warszawa 2005.
- Jasiński J., *Kryminologia czy kryminologie? Refleksje nad warunkami i sposobami uprawiania kryminologii*, Kościół i Prawo, t. 7, Lublin 1990.
- Jaworska A. (red.), *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2008.
- Kalina-Prasznic U. (red.), *Encyklopedia prawa*, Warszawa 2007.
- Kołąkowska-Przełomiec H., *Zapobieganie przestępczości. Studium kryminologiczne*, Wrocław 1984.
- Krajewski K., *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa 1994.
- Kuć M., *Kryminologia*, Warszawa 2010.
- Merton R. K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982.
- Ostaszewski P., *Lęk przed przestępczością*, Warszawa 2014.
- Ostrowska K., Wójcik D., *Teorie kryminologiczne*, Warszawa 1986.
- Podgórecki A., *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969.
- Siemaszko A., *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993.
- Siemaszko A., *Społeczna geneza przestępczości. Wokół teorii zróżnicowanych powiązań*, Warszawa 1979.
- Tyszkiewicz L., *Kryminologia (Zarys systemu). Skrypt dla studentów studiów dziennych i zaocznych kierunku prawa i innych*, Katowice 1986.
- Tyszkiewicz L., *O niektórych ogólnych problemach kryminologii i znaczeniu paradygmatu humanistycznego*, w: *Archiwum kryminologii tom XXXI*, red. Z. Hołda, Bydgoszcz 2009.
- Tyszkiewicz L., *Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii*, Katowice 1991.
- Wójcik J. W., *Kryminologia. Współczesne aspekty*, Warszawa 2014.
- Ziomka Z., *Przyczyny zachowań przestępczych oraz zjawisk patologicznych w świetle teorii socjologicznych*, Katowice 2008.

Attempts to explain crime and punishment

Summary

The subject of the article is an attempt to explain the phenomenon of crime and punishment. Crime is a social phenomenon that poses a significant cultural problem. At the beginning, the genesis of criminology was discussed in order to show the basics of the described issue. Two approaches have been distinguished: anthropological and sociological. Within the framework of criminology, there are three sections: criminal etiology, phenomenology (symptomatology) and crime

prevention. Then, the relationship between criminology and criminal law is discussed – from positivism through naturalism to humanism, to show the changes in this relationship over time. Another discussed issue is biological attempts to explain the crime. Biological criminological theories are based on the notion that specific biological structures in the human body are responsible for criminal behavior. Another assumption was made by representatives of psychological interpretations of aggressive behavior, which consist in proving the existence of a relationship between the defined psychological variables and behaviors considered to be unlawful. For this reason, we should refer both to the claims of behaviorists and to the positions of representatives of psychoanalysis. On the other hand, sociological attempts to describe the phenomenon of crime are based on the assumption that the behavior of each individual is conditioned by the influence of social factors. In concluding the issue of criminological theories described in this article, it is necessary to emphasize their diversity and differences in the approach to criminal motives arising in an individual.

Key words: crime, punishment, criminology, criminal law, criminological theories